

## Družbeno-kulturni konteksti študentskega gibanja; kaj pa študentke?

*Mirjana Nastran Ule*

### Uvod

Študentska gibanja v šestdesetih in sedemdesetih letih niso bila politična gibanja v tradicionalnem pomenu besede. Niso imela jasnih političnih ciljev. Po večini niso zagovarjala obsežnih družbenih revolucij. Niso bila strankarsko vezana, pač pa so bila politična v tem, da so v javno zavest pripeljala mnoge komponente in težnje libertarne civilne družbe ter povsem individualne, »psihološke« potrebe: čutno in čustveno ekspresijo, moč domišljije in fantazije, potrebo po samouresničevanju, nekonformnost, igro, svobodno kreativnost, individualizem kot življenjski stil, nenasilje.

Predvsem pa so bila upor zoper zadušljiv tradicionalizem in konservativizem, na katerega študentje in študentke nismo mogli več pristajati. Šlo je za drugačno osmišljanje življenja – prej predvsem zavezanost delu in redu, stabilnosti in napredku, potem pa svobodi, ustvarjalnosti, inovativnosti, užitku. Študentje in študentke se nismo neposredno odzivali na zunanje zgodovinske dogodke, temveč na (sub)kulturno interpretirane dogodke, kot smo jih zaznavali v svojem sociokulturnem okolju. Pri tem nas niso vodile obsežne ideološke konstrukcije, ki bi nam narekovalе tolmačenje dogodkov, temveč predvsem občutenje dogodkov in njihov libertarni življenjski stil.

Časi študentskih gibanj so bili tudi za nas študentke, ki smo v tistih časih začele bolj številčno vstopati v univerzitetni študij in smo sodelovale v teh dogodkih, pomembno obdobje. Zame je bilo to vsekakor čas identitetne preobrazbe. Pogosto so bile teoretske diskusije, srečevanja, polemike bolj pomembne kot študij psihologije, ki sem ga vpisala. Ta »odprta univerza« je bila za mene prepotrebna dopolnitev dokaj pozitivističnemu pristopu v akademskem študiju psihologije ter je hranila in spodbujala mojo aktivistično in kritično teoretsko naravnost.

## Izhodišča študentskega gibanja: »Bodimo realisti, zahtevajmo nemogoče«

Sociokulturna klima in zgodovinske okoliščine se vedno prepletajo in jih je težko ločiti. Še posebno so se prepletali v času študentskih gibanj v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Študentski upori so izhajali iz kompleksne mešanice vzrokov in razlogov. Zgodovina se namreč nikoli ne dogaja linearno, ampak v zgostitvah, ko sovpadе serija kriznih dogodkov, ki terjajo ukrepanje oziroma spremembe. In kakšni dogodki so se zgostili konec šestdesetih let prejšnjega stoletja?

Najprej je bila tu kriza gospodarskega razvoja v šestdesetih letih. Po drugi svetovni vojni je bil namreč za zahodne države značilen strm ekonomski vzpon. Ta silovit vzpon ekonomije je prišel do kritične točke, do ekonomske krize, ko se je postavilo vprašanje, v katero smer bo šel razvoj.

V svetovnem merilu je bil to tudi čas politične krize, čas hladne vojne med Vzhodom in Zahodom, vojne v Vietnamu. Po drugi strani pa so se začela pojavljati civilnodružbena gibanja, na primer boj za državljanske pravice temnopoltih v ZDA, ki ga je zaznamoval atentat na Martina Luthra Kinga. Revolucionarna gibanja v Latinski Ameriki je zaznamoval uboj Cheja Guevare. Libertarna gibanja v nekaterih vzhodnoevropskih državah je zadušila invazija na Češkoslovaško, kar je bil prelomen politični dogodek tistega časa v Evropi.

Za nastanek študentskih uporov je bila pomembna tudi svojevrstna kriza univerz oziroma struktur vednosti, ki so jih proizvajale univerze v tedanjem času. Velik del študentskih protestov je veljal modelu Humboldtove univerze, ki ni več ustrežal zahtevam časa, saj je stregel neki vednosti, ki je bila zaprta, izključujoča in ni bila več v stiku z zelo naglim razvojem takratne družbe. Študentski revolt

je bil usmerjen proti elitizmu univerze. Študentje so zahtevali odpiranje univerze tudi za teoretsko produkcijo, ki je nastajala zunaj univerze.

Še ena pomembna oporna točka študentskega gibanja je bila takratna teoretska produkcija. Teoretski okvir temu intelektualnemu vrenju v tistem času je dajala kritična teorija družbe oziroma tako imenovana frankfurtska šola s takrat zelo angažiranimi teoretiki sodobne družbe, kot so bili Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas, pa francoski strukturalizem (Foucault, Althusser, Lacan), ki so dajali študentskemu gibanju teoretski zagon. To je bil namreč tudi čas velikih kulturnih dogajanj, čas velikih avantgard, subkultur ter seksualne revolucije, ki se je konec šestdesetih let zgodila v zelo kratkem času.

Pomembna značilnost študentske kulture v tistih časih je bila nezadržna potreba po univerzalizaciji načel, vrednot, življenjskih ciljev, za katere so se zavzemali študentje protestniki. V ospredju študentskega univerzalizma so bile človekove pravice, enakost možnosti, pravna država, družbena pravičnost, solidarnost z zatiranimi in odrinjenimi družbenimi skupinami in narodi, nenasilje. Zanimivo je, da so študentje in študentke uresničevanje teh zahtev zahtevali kot nekaj samoumevnega, in ne kot utopične cilje. Izhajali so iz prepričanja, da sodobne razvite družbe preprosto morajo vsem svojim pripadnikom omogočiti osnovni življenjski standard, socialno zaščito in enake pravice pred zakonom.

Kot ugotavlja znani analitik študentskega gibanja, profesor Kenneth Keniston (1968) iz Berkleya, so na radikalizacijo študentov vplivala zlasti naslednja spoznanja: šok soočenja z družbeno neenakostjo, krivicami, politično in institucionalno manipulacijo, radikalna preinterpretacija družbenega dogajanja kot kriznega in potrebnega radikalne spremembe. Zlasti odzivni so bili tisti dogodki, ki so jih študentje in študentke občutili kot nasprotje njihovih idealov in libertarnega načina življenja. Čeprav so bile slabe življenjske razmere pogosti neposredni povodi za nastanek protestov, na primer cene študentskih sob, hrane, bivalni pogoji, študentje in študentke niso v ospredje svojih zahtev postavljali samo teh vprašanj. Te »sindikalne« zahteve so v toku protestov hitro presegle in prešli v posplošene oblike protestov, se dotaknili globljih družbenih problemov.

Zahteve študentskih gibanj šestdesetih let se dobro odražajo v sloganu »Bodimo realisti, zahtevajmo nemogoče«. Ob tem so študentska gibanja sprožala

celo vrsto novih družbenih potreb, ki so postajale s časom vedno pomembnejše in se nanje še danes vežejo razna civilnodružbena gibanja: ekologija, mirovništvo, antirasizem, človekove pravice. V nasprotju z večino interpretacij, ki imajo to geslo za znak skrajnega utopizma mladih, menimo, da je bilo skrajno realno, namreč povsem v skladu s prvimi znaki globalnih družbenih sprememb. Študentske zahteve so bile realne za tiste, ki so se vsaj v svojih slutnjah zavedali radikalnih sprememb, ki so se že dogajale.

Študentska gibanja so bila v tistem sozvočju s takratnimi spremembami v modernih družbah, ki so se odvijale večinoma nezavedno, študentje pa so nanje prvi javno opozorili. Te spremembe so prišle jasno na plan šele precej pozneje, v osemdesetih in devetdesetih letih. Predvsem tu mislimo na spreminjanje od industrijske moderne k poindustrijski moderni ali postmoderne kulturi in civilizaciji. Nekatere raziskave so že tedaj navajale te spremembe kot glavni vzrok in zgodovinski pogoj za nastop študentskih gibanj.

## Psihosocialni izvori študentskega radikalizma

Izvore študentskega radikalizma je treba iskati tudi v spremenjenih razmerah odraščanja mladih v šestdesetih letih. Podaljševanje izobraževanja čez dvajseta leta je povzročilo, da vse več mladih po zaključku adolescence ni vstopilo v odraslost, ampak v neke vrste podaljšano mladost čez dvajseta leta. Kenneth Keniston, ki je v letu 1967 sodeloval kot predavatelj na poletni šoli »Vietnam Summer«, poletni šoli študentskih radikalcev (ti mladi radikali so bili pomladi 1968 pobudniki študentskih gibanj v Ameriki), je izvore študentskega radikalizma pripisal ravno podaljševanju mladosti čez dvajseta leta (Keniston 1968). Je avtor pojma in teorije postadolescenco kot novega življenjskega obdobja, ki nastopi po klasičnem adolescentskem obdobju in je značilno za mlade, ki podaljšujejo izobraževanje in ohranjajo status mladih.

Za postadolescenco je značilna bolj zavestna in kritična refleksija lastnih socialnih vlog in družbe kot celote in po Kenistonu je šele to prava identitetna kriza (Keniston 1972). Izhaja predvsem iz težav mladih, da bi se identificirali z družbo odraslih in s svojimi prihodnjimi vlogami v njej. Vsebuje manj občutkov strahu in zavestnega nemira kot adolescentska kriza, zato jo je težje opisati in razumeti. Lahko jo opišemo v filozofskih, etičnih in eksistencialnih terminih.

Novo krizo izzove dejstvo, da se bodo mladi morali kmalu vključiti v odraslo družbo, ta korak pa je zanje problematičen. Preprosto niso zadovoljni z družbo, v kateri naj bi živeli v prihodnosti, in si želijo to stanje spremeniti (Ule idr. 1996). Zato ni naključje, da množični pojav postadolescence sovпада s pojavom študentskih uporov v šestdesetih letih.

Keniston (1972) je bil presenečen nad ugotovitvijo, kako pomembni so bili v šestdesetih letih v formiranju mladih radikalov prav psihosocialni dejavniki, predvsem načini odraščanja, odnosi s starši, permisivna družinska klima. To je bila zgodovinska novost v oblikovanju radikalnih posameznikov. Pred tem so bili namreč glavni vzroki za nastanek družbenih protestov ekonomski, politični ali ideološki. V postadolescenci so mladi že relativno emancipirani od izvirne družine, vzpostavijo pa se nove napetosti med njimi in družbo. Konflikti z družino nastopajo samo takrat, kadar se starši obnašajo kot reprezentanti družbe v njihovem zasebnem svetu (Ule 1988).

Radikalni uporniki in upornice so svoj konflikt in upor proti avtoriteti staršev prenesli na upor proti družbenim avtoritetam. Bolj sofisticirani uporniki in upornice pa so sami prihajali iz radikalnih, družbeno-politično angažiranih družin, v katerih so se od otroštva seznanjali z radikalnimi idejami. Ti mladi radikali so se pravzaprav identificirali z vrednotami staršev in so s svojo dejavnostjo nadaljevali ali radikalizirali ideje staršev (Keniston 1972: 27).

V postadolescenci mladi prvič občutijo potencialni in realni konflikt med ohranjanjem avtonomne osebne integritete in individualnosti ter potrebami in zahtevami po vključitvi in potrditvi v družbi. Odziv postadolescentov na identitetno krizo ni nujno zavračanje družbenega reda ali politični radikalizem. Lahko pride tudi do zavračanja samopodobe. To lahko privede do različnih intenzivnih oblik samospreminjanja, kjer mladi uporabljajo sredstva in možnosti, ki jim jih ponuja sodobna družba: udeležba v raznih subkulturnih dogajanjih, intelektualnih in študijskih dejavnostih, zatekanje v religijo, duhovnost, poglobljena introspekcija itd. Pomembna značilnost podaljšane mladosti je tudi intenzivno preizkušanje različnih življenjskih stilov in eksperimentiranje s samim seboj. Čeprav je to samoiskanje in eksperimentiranje pogosto tudi v adolescenci, pa je za postadolescente in postadolescentke bolj življenjsko zavezujoče.

## Kulturna modernizacija študentske mladine: »Naj živi ustvarjalna domišljija«

Nekatere zahteve študentskih gibanj šestdesetih in sedemdesetih let presegajo okvire svojega časa in so paradigmatške za cel spekter mladinskih in alternativnih gibanj, ki so se pojavile pozneje. »Naj živi ustvarjalna domišljija« (geslo s Sorbone), prav gotovo uteleša ta novi duh. Keniston npr. izpostavlja še naslednje značilnosti študentskih in poznejših družbenih gibanj, ki utelešajo novega duha: fluidnost in dinamičnost, identifikacija z lastno generacijo, personalizem, neasketizem, inkluzivnost, antitehnologizem, težnja k udeležbi, antiakademizem in nenasilje (Keniston 1971: 289-295).

*Fluidnost in dinamičnost* pomenita težnjo k osebni in družbeni odprtosti posameznikov in posameznic, ohranjanje fleksibilne in nedokončane identitetne strukture. Pomenita razvoj tako imenovane »protejske« osebne strukture. Mladi sicer še vedno težijo k izoblikovani identiteti, vendar je to »identiteta v razvoju«, identiteta v spreminjanju. Sposobnost za spremembo in ponovno definiranje samega sebe postaneta pglavitni osebni odliki in mladi želijo to ohraniti tudi kot odrasli. Zato mladim odraslost ne pomeni konec ali vrhunec osebne razvoja, temveč le nov začetek z nekoliko počasnejšo dinamiko. Postadolescentska mladost vključuje torej tudi nov koncept odraslosti.

*Personalizem* označuje poudarjeno težnjo mladih k neposrednosti, odkritim medosebnim odnosom, odprtosti in medosebnem zaupanju. Personalizem nasprotuje produkciji strahu, nadzorovanja, nereciprocnosti in nasilja v medčloveških odnosih. Keniston (1972) je ugotavljal, da je za študentske aktiviste in aktivistke pomenilo največje razočaranje spoznanje, da se predstavniki oblasti ali univerze niso hoteli ali niso bili sposobni odkrito in človeško pogovoriti z njimi, da so odklanjali komunikacijo ali se vedli vzvišeno in nedostopno. Vprašanje mladih njihovim oponentom je bilo: »Ali si se pripravljen z nami usesti in udeležiti naslednjega teach-ina?«

Podobna težnja kot personalizem sta *inkluzivnost in univerzalizem*, namreč odprtost do drugih in drugačnih. Psihološko gre za napor osebe, da je odprta do vsakega vidika svojega čustvovanja, impulzov in fantazij. Je težnja po sintezi in integraciji, ne pa potiskanju in izločanju. Na medosebni ravni pomeni inkluzivnost sposobnost za uživanje v druge, za sodelovanje z ljudmi različnih kultur, nazorov, religij, zlasti sočutje z nemočnimi in zatiranimi skupinami in narodi.

*Nenasilje* je nekoliko bolj vprašljiva vrednota študentskih in družbenih gibanj, zlasti če se spomnimo dogodkov po zatrtju študentskih gibanj (rdeče brigade, teroristične akcije). Vendar je težnja k nenasilju kot vrednoti prevladovala. Še bolj kot v študentskem gibanju je bilo nenasilje načelo delovanja v kontrakulturnih sredinah, zlasti pri hipijih. Pomembno je, da je nenasilje obstajalo kot osnovna etična in psihološka usmeritev med protestno mladino. Konstantni cilji mladinskih protestov so bili nasprotovanje oboroževanju, rušenju in izkoriščanju ljudi ter narave.

Rezultati tega početja so tudi bolj dolgoročni, saj so privedli do premikov v vrednotnih in življenjskih orientacijah sodobnih družb. Študentska in družbena gibanja so sprožila vrsto procesov, ki so v javno zavest prišli v naslednjih desetletjih, na primer:

- premik od materialno-kariernih k ekspresivnim vrednotam (kakovost življenja, samorealizacija, odnosi),
- individualizacija in izbirnost življenjskih usmeritev in življenjskih poti,
- sprememba spolnih vlog,
- pluralizem družinskih oblik, vse večje izenačevanje družinskih in zunajdružinskih skupnosti,
- sledenje novim stilom v potrošnji in v množični kulturi, odkritje novih medijev in informacijskih tehnologij.

Nekatere od teh sprememb so bile vezane na zgodovinski okvir študentskega gibanja ter kritiko družbenega in akademskega establišmenta tedanjega časa in trenutka ter za današnji čas niso več značilne in aktualne (npr. antitehnologizem, težnja k udeležbi, antiakademizem). Druge pa, npr. prizadevanje za višjo kakovost življenja, individualizacija, pluralizem družinskih oblik, so se tako razširile, da jih sploh ne zaznavamo več kot »posebnosti«.

Značilnost sedemdesetih in osemdesetih let je, da so osrednje vrednote in ideali protestniške mladine postali splošno sprejeti ideali in vrednote sodobnih družb. Zato so nekateri avtorji opozarjali na pravo »juvenalizacijo« sodobnih družb, kjer so mladi postali tisti, ki so diktirali vrednote odraslim in ne obratno. Spremembe v vsakdanjem življenju, v strukturi potreb in vrednot, ki so jih sprva izzvala študentska gibanja, so se v poznih sedemdesetih letih nadaljevale s pojavom alternativnih gibanj z novimi ekološkimi vrednotami,

vrednotami nenasilja, emancipacije ter v osemdesetih letih z novimi socialnimi gibanji z idejami participativne in neformalne demokracije, novim odkritjem duhovnosti. To je oblastne strukture povsod po svetu motilo in strašilo. Celo informacijsko revolucijo v osemdesetih in devetdesetih letih imamo lahko tudi za določen odgovor na težnje mladih po spreminjanju sveta. Informacijska in tehnološka revolucija sta namreč pomembno prispevali k utišanju uporniških glasov mladih in k njihovi »uspešni« vrnitvi pod okrilje družine in prostorov zasebnosti.

## Kakšna pa je bila vloga nas študentk v teh dogajanjih?

Zame in za mojo generacijo je bilo študentsko gibanje vsekakor pomembno in formativno obdobje. V času študentskih in novih družbenih gibanj, v katerih smo aktivno sodelovale, smo se srečale z drugačnimi načini razmišljanja in doživljanja razmerij do javnega, političnega, pa tudi zasebnega in do sebe. Čeprav je to obdobje imelo pomembno osveščevalno vlogo tudi za nas študentke, praviloma nismo bile nagovorjene in izpostavljane kot enakopravne sogovornice in soakerke v teh gibanjih. Spomnim se, da smo v teh dogodkih sodelovale predvsem kot »tajnice«. Naša vloga se je omejila na tiskanje besedil in kuhanje kave, kot se je dogajalo na primer ob zasedbi Filozofske fakultete v Ljubljani.

Zanimivo, da niti študentska niti ostala avtonomna družbena gibanja niso izpostavila problema patriarhalne ideologije in spolne diskriminacije. To smo morale izpostaviti ženske same, skozi svoje gibanje, ko smo ugotovile, da smo ostale spregledane, čeprav smo aktivno sodelovale v študentskih in drugih alternativnih gibanjih, subkulturah in uporih. Smo se pa v teh gibanjih toliko opolnomočile, da smo se lahko združile in same postavile patriarhalno ideologijo in vprašanje spolne diskriminacije pod vprašaj. Feministično gibanje, ki se je kot zadnje formiralo ob drugih gibanjih v tem obdobju, je bilo zato tudi imanentna kritika ideje emancipacije, kot so ga razumela študentska in druga družbena gibanja.

Značilnost feminističnega gibanja je bila tesna povezanost izkušenj, aktivističnega dela in teoretske dejavnosti. Ta izmenjava izkušenj je bila dobesedna, najprej smo se dobivale zasebno, po kuhinjah (Jalušič, 2002). V feminizmu



sedemdesetih in osemdesetih let smo feministični pojem izkušnje oziroma prakse uporabljale predvsem na dveh nivojih:

- kot izmenjave izkušenj med ženskami v majhnih skupinah, kjer naj bi ženske prišle do prepoznanja svoje lastne podrejenosti,
- hkrati pa je izkušnja veljala tudi kot edina možna predpostavka kakršnekoli teoretizacije podrejenosti žensk.

V Sloveniji smo študentke izhajale seveda iz izkušnje socializma. Jugoslovanski socializem je ženskam prinesel možnost izobraževanja in zaposlitve oziroma ekonomske avtonomnosti; obenem pa dvojno obremenitev v gospodinjstvu in na delovnem mestu ter izrinjenost iz javne, predvsem politične sfere. Ženske smo bile v javnosti prisotne predvsem v nepolitičnih dejavnostih, v delovni sferi. Jugoslovanski socializem je poskušal aktivno presežati nacionalna protislovja z idejo bratstva in enotnosti ter razredna nasprotja s podružbljanjem zasebne lastnine. Ni pa se ukvarjal s patriarhalnimi razmerji, ki so bila močno prisotna v vseh tradicijah in kulturah tedanje Jugoslavije ter so ohranjala podrejenost žensk v zasebni in javni sferi. Ob izjemno močni patriarhalni kulturi v vseh okoljih bivše Jugoslavije je množično zaposlovanje samo povečevalo obremenitve in odgovornosti žensk. Dokaj liberalna družinska zakonodaja in socialna politika pa sta le delno blažili dvojno obremenitev žensk in nista vplivali na večjo enakopravnost med spoloma.

Na ideološko-politični ravni je prevladovalo stališče, da bo razreševanje razrednih nasprotij samodejno razrešilo tudi vprašanje odnosov med spoloma in ukinjalo patriarhalna razmerja. Zato je bilo postavljanje ženskega vprašanja in odnosov med spoloma na javno agendo politično in ideološko stigmatizirano ter označeno kot spogledovanje z meščanskimi tradicijami in zahodnimi vplivi. Logika ženske emancipacije je namreč v očeh ideologov sistema ogrožala tradicionalne kolektivne institucije, na katerih je temeljil sistem. Samostojno organiziranje žensk in feministična teorija v socializmu nasploh ter tudi v slovenskem prostoru zato niso bile zaželeni. Ta problem pa na žalost ni bil pripoznan s strani naših študentskih kolegov kot vreden teoretske refleksije ali akcije. Zato je bilo naše delovanje razumljeno kot opozicijsko in pogosto kot subverzivno tako za oblastne strukture kot za naše moške kolege.

## »Zasebno je politično«

Pomemben del kulturne tradicije v socialistični Jugoslaviji je predstavljal herojski lik ženske-borke iz NOB. To je bil vsekakor emancipacijski lik in se je pojavil takoj po koncu druge svetovne vojne. Ta lik je izražal spontano asimilacijo žensk v moških aktivnostih. Ta lik heroin in žensk graditeljic je v šestdesetih letih začel izginjati iz javnega prostora. S postopnim dvigovanjem standarda in začetki potrošniške družbe tudi v Sloveniji in Jugoslaviji se začne zopet promovirati shema meščanske družine in osrednji lik ženske gospodinje v njej. Ideologijo graditeljstva nadomesti »ideologija želje«, ki jo začenjajo promovirati mediji in postane konstitutivni element novo nastajajoče potrošniške družbe.

V sedemdesetih letih se že pojavi rumeni tisk. Ženski tisk, ki je bil do tedaj namenjen slavljenju ženskega dela v družbi in družini, se začne spreminjati. Začne slaviti žensko telo, predstavljati idealne modele ženskega telesa, interierja in sentimentalnosti. Vse to potisne v senco asimilacijske like ženske socrealistične kulture, borke, delavke. Ženski liki v moškem delu rumenega tiska se razvijajo v smeri ženske kot komercialnega seksualnega objekta. V to obdobje se umešča pojav feminističnega gibanja v večjih centrih v Jugoslaviji (Beograd, Zagreb, Ljubljana).

Bistvena značilnost feminističnega gibanja v sedemdesetih in osemdesetih letih je bila ta, da je ponudil lastni emancipatorni potencial in zavrnil, da bi postal ali ostal samo del neke pomembnejše emancipacije ali v službi nekega splošnejšega gibanja. Prvi javni, medijsko odmevni dogodek v Sloveniji (in v Jugoslaviji), kjer se je javno predstavila feministična teorija in aktivistična dejavnost, se je zgodil marca 1976 na Posvetovanju sociologov v Portorožu, v organizaciji Marksističnih centrov CK Slovenije in Hrvaške z naslovom »Družbeni položaj žensk in razvoj družine v socialistični samoupravni družbi«. Na tem posvetu so sodelovali tako predstavniki in predstavnice uradne politične elite, ki so žensko vprašanje še vedno dojemali v okviru razrednega vprašanja, kot tudi raziskovalke in raziskovalci iz akademskih sfer, ki so problematizirali ta koncept in položaj žensk nasploh.

V okviru sekcije »Feminizem v socializmu« se je prvič uradno razpravljalo o feminizmu. Zato je bilo na posvetu več javnih, odkritih in konfliktnih soočenj, kar do tedaj v javnem prostoru ni bil običaj. Produkcija, ki je temu sledila, mednarodni nastopi feministik s področja bivše Jugoslavije, so povzročili, da je prišlo

do percepcije o »jugoslovanskem feminizmu kot neke vrste ženski alternativni ideologiji v Jugoslaviji«, kot jo je poimenoval dr. Stipe Šušvar, tedanji minister za znanost v jugoslovanski vladi. Od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje je v Jugoslaviji in v Sloveniji nastala določena senzibilnost in intelektualna sprejemljivost za ideje feminizma skoraj vzporedno s svetovnimi dogajanjem.

Od tedaj je pomenilo govoriti o položaju žensk izražati stališče do feminizma. To dejstvo je bilo posebej izraženo v stališčih nasprotnikov feminizma. Zanje ni bilo v razmerju med spoloma v Sloveniji (in Jugoslaviji) ničesar problematičnega, razen feminizma. Feminizem je bil zato večkrat deležen ostre javne kritike tako s strani oblastnih struktur kot javnega mnenja. Za oblastne strukture težave, s katerimi so se soočale ženske v delovnem in družinskem okolju, niso bile problematične. Te se bodo po njihovem mnenju samodejno rešile z družbenim razvojem. Problem je bil torej subjekt, ki je postavljaj ta vprašanja, ne vprašanja sama. Nasprotniki feminizma so izhajali predvsem iz sicer povsem različnih teoretskih in ideoloških stališč in izhodišč. Pravzaprav lahko govorimo kar o »levem« in »desnem« antifeminizmu na prostoru bivše Jugoslavije v takratnem času. Levi antifeminizem je etiketiral feminizem kot meščansko ideologijo in jo je skušal s tem politično diskreditirati. Desni antifeminizem je bil bolj impliciten, pa vendar v družbi mnogo vplivnejši. Ta je feminizem označeval kot antinacionalno, antipopulacijsko ideologijo. Osnova obeh kritik je bilo prepričanje, da feminizem ni nič drugega kot vojna spolov, ki jo spodbujajo nekatere ženske (študentke in mlade akademičarke).

Feministična perspektiva je v družbene vede pripeljala naslednje teoretske inovacije: tematizacijo razmerja zasebno/javno – dualizma, na katerem počiva neenakopravni položaj v družbi; pojem seksizma kot instrumenta v analizi ideologije spolnih vlog ter afirmacije spola kot družbene kategorije in kot empiričnega problema. Zasebna sfera je bila v sociologiji do tedaj obravnavana kot področje osebnih emocij in potreb, ki so subjektivne in iracionalne ter zato ne potrebujejo posebne teoretske analize in ne vsebujejo znanstvenega in inovativnega potenciala (Ule idr., 1990). S to delitvijo gre vštric kategorija moškosti in ženskosti ter spolna delitev. Tudi tu je prevladovala teza, da moški sebe reproducira v javni sferi, ekonomsko-politično, medtem ko se ženske reproducirajo v interpersonalnih odnosih, v družini kot odgovoru na potrebe drugih ljudi. Ženska je bila definirana z intimnimi odnosi v družini.

Zato prav zasebno, osebno, emotivno predstavlja izhodiščno točko feministične perspektive v sociologiji, ki definira zasebno kot družbeno. Feministična parola »zasebno je politično« je spodbudila razcvet sociološke imaginacije na tem področju. Zasebno je zahvaljujoč ženskemu gibanju tako končno pridobilo status sociološkega dejstva. Neproblematicirana zasebnost je s tem postala vidna, problematična, vredna sociološke obravnave. Še več, od osemdesetih let dalje so prav fenomeni, kot je vsakdanji svet, zasebnost in nanje vezane subteme, kot so družina, odnosi, telo, zdravje, prehranske prakse, življenjski stili, individualizacija, postali najatraktivnejše sociološke teme. Nastanek in razvoj feminističnih študij je pomembno vplival na spremembo statusa ženskega vprašanja v družbeni teoriji. Odprl je možnost neke splošne spolno senzibilne perspektive o vseh protislovnih odnosov med spoloma oziroma ukinjanje ostre binarne delitve spolov.

## Zaključek

Študentski protesti v zgodovini so se redko spremenili v množična in trajnejša gibanja, npr. v študentske upore. Obdobje s konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let je bilo zato dokaj izjemno. Zgodovinske izkušnje in teoretska spoznanja kažejo, da študentske upore lahko pričakujemo tedaj, ko imajo študentje in študentke zelo razvit kritičen odnos do stvarnosti in ga ne morejo vgraditi v postopno akumulacijo socialnih izkušenj.

Če primerjamo družbene kontekste iz šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja in dandanašnje, lahko ugotovimo, da tudi zdaj živimo v času družbenih kriz, ki se kažejo na več načinov. Med najbolj problematičnimi je neznosna polarizacija sveta na revne in bogate, na zmagovalce in poražence svetovnega ekonomskega in tehnološkega razvoja. Imamo nevarna vojna območja in totalitarne vodje, ki sprožajo vedno nove in nove politične krize. Podobno žgoč in nevaren obraz krize je rastoča ekološka kriza. Ta preti obstoju človeštva kot celote (Beck, 2016). Namesto globalizacije demokratičnih vrednot, ki so jih izpostavila študentska gibanja, smo soočeni z globalizacijo kapitala, profita, trgov, ki uhajajo izpod državnih kontrol.

Lahko govorimo tudi o novi krizi univerze. Zahteva po odpiranju univerz je na določen način realizirana. Univerza je res stopila v službo družbe, vendar tako, da se od nje čedalje bolj pričakuje, da streže potrebam trga (Schimank 2005;

Giroux 2014). Humboldtovski ideal »vednost zaradi vednosti same« se je ob izstopu univerz iz slonokoščnega stolpa samozadostnosti spremenil v zahtevo po informaciji, ki naj se jo čim bolje in čim hitreje uporabi. Med vednostjo in informacijo pa obstaja ogromna razlika. V našem času smo tako informirani, kot nismo bili še nikoli v zgodovini. Standardi vednosti pa upadajo. Družbena vloga univerze danes je predvsem v tem, da zaokroža celoten sklop institucij, ki skrbijo za discipliniranje in domestifikacijo mladih ljudi. Zahteve po družbi znanja se v teh razmerah hitro izkažejo za iluzorne ali ideološke. Saj sploh ne vemo, o čem govorimo, ko govorimo o družbi znanja. Zdi se torej, da imamo dovolj razlogov za zahteve po spremembah univerze, za revolt, gibanje.

Kje pa so študenti? Kaj se je zgodilo s postadolescentsko potrebo po spreminjanju družbe? Z upadanjem moči in vpliva študentskih gibanj je tudi postadolescenca kot nova oblika mladosti izgubila vlogo kreatorja protestnih in družbenokritičnih mladinskih gibanj. Sodobna potrošniška družba je uspela asimilirati njene kritične in inovativne pobude ter jih preoblikovala v potrošniške stile. Trg se je hitro naučil, kako streči tem aktivnostim in odporu – s produkcijo tržnih izdelkov za mlade, ki mladih ne združuje, ampak razdružuje (Kelly in Kamp 2015; Ule 2016). Sedaj so mnogi simboli mladinskega odpora kooptirani in vsakdanjo množično kulturo in s tem komodificirani.

Dominantna mladinska kultura in prevladujoči »duh dobe« pogosto poudarjata nerefleksiven, zgolj porabniški odnos do družbe, zabavo in sprostitvev (Côté 2007). Postadolescentski nemir in prevpraševanje sveta pa terjata napor mišljenja, kritično distanco in iskanje alternativ, zato tudi nista več privlačna za mlade. Tudi družboslovna in humanistična znanost jim ne ponujata izzivov, ker tudi sami že nekaj časa ne producirata novih izzivalnih teorij, strategij in paradigem razvoja.

Študentskega upora torej ne moremo in ne smemo romantizirati in pričakovati od študentov in študentk nekakšnega »generatorja« socialnih, kulturnih in političnih sprememb ali celo revolucij. Vendar je tudi res, da dalj časa trajajoča odsotnost študentov in študentk iz javnosti in političnega dogajanja lahko poglobi njihove občutke nemoči in jih privede v resnično družbeno anomijo. Reakcije na družbeno anomijo so lahko zelo različne, npr. cinična distanca do politike ali instrumentalizacija politike za lastno kariero, »umik« iz javnosti, iz političnega prostora v sfero izključno zasebnega in individualnega prizadevanja za čim boljše socialno samouvrstitev.